

О.Ю. КРАСОВСЬКА,

*старший викладач Дніпропетровського
університету економіки та права*

МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ ЗНАНЬ

В статті розглянуті питання оцінки конкурентоспроможності національних систем вищої освіти та їх вплив на формування загальної конкурентоспроможності країн світу в умовах сучасної економіки знань.

В статье рассматриваются вопросы оценки конкурентоспособности национальных систем высшего образования и их влияние на формирование общей конкурентоспособности страны в условиях современной экономики знаний.

This article is devoted to the the evaluation of the competitiveness of national higher education systems and their influence on the overall competitiveness of the country in a modern knowledge economy.

національна система вищої освіти, конкурентоспроможність країни, економіка знань, конкурентний аналіз

Освіту можна розглядати як процес вдосконалення і розвитку людського капіталу. Для більшості розвинених країн ухвалення концепції розвитку людського капіталу співпало із становленням нового постіндустріального суспільства і розвитком економіки знань, в якій основним продуктом стає інформація і знання. У цих країнах саме людський капітал став основним чинником прогресу, забезпечуючи до 75% виробництва і приросту національного доходу.

Наприклад, в США, які в даний час є безперечним світовим лідером в області науково-технічного прогресу, витрати на сферу освіти знаходяться в межах 7% від ВВП, тобто приблизно відповідають рівню витрат на оборону, а науково-технічний прогрес, за експертними оцінками, забезпечує більше 40% від загального приросту ВВП. [1].

Конкурентоспроможність будь-якої країни залежить від її природного і людського потенціалу. При цьому багато держав переконливо довели, що навіть при бідності першого можна бути в числі самих передових. Отже, ключове значення має саме людський потенціал і, перш за все, освіта, компетентність, творчі можливості людей і умови їх реалізації. Саме знання стають головним джерелом конкурентних переваг в ХХІ століття. При цьому навряд чи можна говорити про передові позиції освіти в тій країні, яка значно відстає від розвинених країн за ефективністю економіки і рівню життя.

Основні підходи до оцінки міжнародної конкурентоспроможності системи вищої освіти загалом і в цілому не відрізняються від базових принципів аналізу конкурентного середовища будь-якої іншої галузі економіки. Як відомо, в даному випадку прийнято виділяти три рівні: внутрішнє середовище, зовнішнє мікросередовище і зовнішнє макросередовище. Ключові напрями аналізу конкурентного середовища світового ринку вищої освіти можна представити у вигляді наступної таблиці (табл.1).

Таблиця 1

Ключові напрями аналізу конкурентного середовища світового ринку
вищої освіти

Внутрішнє середовище	Зовнішнє мікросередовище	Зовнішнє макросередовище
1. Аналіз освітньої послуги	1. Аналіз конкурентів на світовому ринку вищої освіти	1. Аналіз соціально-культурного розвитку суспільства
2. Аналіз внутрішньої інфраструктури	2. Аналіз споживачів освітньої послуги	2. Аналіз економічного розвитку суспільства
3. Аналіз викладацького складу		3. Аналіз географічних особливостей світового ринку вищої освіти
4. Аналіз іміджу системи вищої освіти країни		4. Загальна привабливість країн

5. Аналіз фінансування вищої освіти		
-------------------------------------	--	--

В рамках аналізу внутрішнього середовища на першому місці виступає оцінка освітньої послуги, що надається. Плата за навчання і вартість мешкання в країні для іноземних студентів є важливим чинником конкурентоспроможності національної освітньої системи. Багато студентів з менш розвинених країн хотіли б пройти навчання в країнах Західної Європи або Північної Америки. Проте, рівень цін, що існує в цих державах, нерідко служить непереборним бар'єром навіть за умови безкоштовної освіти або отримання освітнього гранту, що покриває плату за навчання. Тут також важливо оцінити наявність програм англійською мовою - це необхідна умова залучення іноземних студентів.

Стосовно аналізу внутрішньої інфраструктури необхідно враховувати кількість ВНЗ в країні, їх наповнюваність студентами, рівень використання інформаційних технологій. У сучасних умовах доступність комп'ютерів і Інтернету є необхідною передумовою ефективного навчання студентів, зокрема, іноземних, які не завжди можуть дозволити собі привести з собою комп'ютер на період навчання за кордоном. Одночасно не можна випускати з уваги і стан бібліотеки. Тут важлива наявність книг і журналів на іноземних мовах по всіх основних напрямках навчання у ВНЗ.

Якість професорсько-викладацького складу є найважливішою складовою, що визначає конкурентні позиції не тільки окремої освітньої установи, а і системи вищої освіти країни. Аналіз іміджу приймаючої країни дозволяє точніше оцінити можливості залучення студентів з-за кордону. Оцінка фінансового стану дозволяє визначити основні джерела фінансування діяльності ВНЗ країни, зокрема, аспектів, пов'язаних з його інтернаціоналізацією. У зв'язку з цим важливе значення має ступінь самостійності освітніх установ в питанні розподілу бюджетних коштів.

Аналіз зовнішнього середовища в загальному вигляді націлений на те, щоб визначити місце системи вищої освіти країни на світовому ринку освіти,

виявити можливості і погрози, які можуть вплинути на її конкурентоспроможність. Чинники зовнішнього мікросередовища в цілому достатньо стандартні і зводяться до наступних:

1. Конкуренти. Потенційно конкурентами освітньої системи країни в рамках міжнародного ринку є всі системи вищої освіти інших країн-учасників ринку. Проте, кожному з них окремо необхідно звертати увагу саме на тих конкурентів, які пропонують схожі навчальні програми, мають порівнянні переваги і недоліки.

2. Споживачі. Потенційними споживачами освітньої послуги є абітурієнти і студенти всіх країн світу. У реальній ситуації, звичайно, акцент доцільно робити на найбільш перспективних напрямках. Так, у разі України основний потік іноземних студентів йде до її вищих освітніх установ з країн СНД та Азії.

При аналізі зовнішнього середовища доцільно зупинитися на його макроекономічній складовій. Уточнимо, що зовнішнє макросередовище національної системи вищої освіти представлене сукупністю політичних, економічних, соціокультурних характеристик розвитку суспільства країни, які впливають на рішення іноземного студента при виборі місця проходження навчання. В ході аналізу соціально-культурних характеристик одним з початкових параметрів виступає мова. Дослідження показують [3], що національна мова є важливою характеристикою, яка визначає вибір країни проходження навчання. У сучасних умовах, коли англійська мова фактично стала основною мовою міжкультурного спілкування, саме англomовні країни виступають основними постачальниками освітніх послуг в світі. Саме тому представляється доцільною організація навчальних програм англійською мовою. Разом з тим, не слід забувати, що за допомогою освіти відбувається розповсюдження національної культури, тому заняття мовою приймаючої країни повинні стати невід'ємною частиною навчання іноземного студента.

Терпимість до інших релігій і наявність конфліктів як на релігійному, так і на національно-расовому ґрунті є важливим чинником при ухваленні іноземними студентами рішення про навчання в тій або іншій країні.

Статистика Організації економічного співробітництва і розвитку наочно свідчить, що у виборі місця навчання студенти часто віддають перевагу країнам з вищим рівнем економічного розвитку, чим їх власні держави [2]. У зв'язку з цим у багатьох випадках країнам має сенс звернути увагу на залучення студентів з менш розвинених країн.

Географічні і, зокрема, кліматичні умови роблять великий вплив на вибір країни навчання. Одним студентам приємніше проходити навчання в теплих країнах, іншим в холодніших. Тому при залученні іноземних студентів необхідно робити акцент на позитивних моментах, пов'язаних з кліматом місцевості.

Для багатьох студентів, що відправляються на навчання за кордон, іноземне стажування є можливістю для подорожей. Тому загальна туристична привабливість країни, і наявність культурно-історичних пам'ятників зокрема, грають свою значущу роль. Завдання країни полягає в тому, щоб зробити ці визначні пам'ятки доступними для студентів.

Слід підкреслити, що в сучасних умовах багато країн в цілях підвищення конкурентоспроможності своїх систем вищої освіти закономірно прагнуть використовувати можливості інтернаціоналізації, в першу чергу, шляхом залучення іноземних студентів. Реальність така, що глобальна конкуренція між державами в XXI ст. переходить в сфери освіти і науки, які набувають для економічного зростання і розвитку людського потенціалу стратегічного значення. Саме інтелектуальний освітній капітал визначатиме вектор і динаміку розвитку країн і їх конкурентоспроможність на світовій арені. У конкурентній боротьбі на світових ринках в переможцях опиняться країни, які будуть пропонувати нові, найбільш якісні продукти і послуги, що розробляються і проводяться кадрами з високою професійною підготовкою. Аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища показує, що у сфері вищої освіти, як і в будь-якій іншій, необхідно ретельно досліджувати як свої внутрішні сильні і слабкі сторони, так і зовнішні умови функціонування.

Ми пропонуємо маркетинговий підхід до оцінки міжнародної конкурентоспроможності національних систем вищої освіти, який ґрунтується на аналізі як кількісних, так і якісних характеристик ринку. Теоретичні основи маркетингового аналізу конкурентного середовища дозволили нам виділити групи показників конкурентоспроможності національних систем вищої освіти (табл. 2).

Таблиця 2

Показники міжнародної конкурентоспроможності національних систем вищої освіти

Критерії оцінки	Показники (X _n)
Аналіз умов надання освітньої послуги	1. Плата за навчання та проживання іноземним студентом (X1)
Аналіз внутрішньої інфраструктури	2. Кількість студентів в країні (X2)
	3. Кількість ВНЗ в країні відносно кількості студентів (X3)
Аналіз іміджу системи вищої освіти країни	4. Чисельність зайнятого населення в країні з вищою освітою (X4)
	5. Динаміка зростання рівня оплати праці людей з вищою освітою (X5)
Аналіз фінансування	6. Витрати на освіту у % від національного ВВП (X6)
Аналіз споживачів освітньої послуги	7. Частка іноземних студентів в загальній чисельності студентів країни (X7)
	8. Співвідношення експорту послуг вищої освіти з імпортом даних послуг (X8)
Позиція відносно конкурентів	9. Сукупний результат ВНЗ країни за світовим рейтингом («Шанхайський рейтинг») (X9)

Вибір даних показників обґрунтований наявними доробками в сфері визначення конкурентоспроможності окремих галузей економіки, проведеними авторськими дослідженнями та наявною статистичною інформацією. Для уникнення суб'єктивізму, який притаманний експертним оцінкам, ми пропонуємо використати рівні вагові коефіцієнти для всіх показників, окрім фінансових можливостей студентів, які мають найбільш вагомий вплив на вибір студентом країни для отримання вищої освіти. Крім того, важливим є оцінка ризику отримання освіти в певній країні. Ризики, насамперед, пов'язані із макроекономічною стабільністю країни-реципієнта. В даному випадку, ми пропонуємо коригувати оцінку міжнародної конкурентоспроможності на індекс

макроекономічної стабільності країни, який розраховується Всесвітнім економічним форумом при оцінці конкурентоспроможності країни і його вага складає 25%.

Загальна модель оцінки міжнародної конкурентоспроможності національних систем вищої освіти має наступний вигляд:

$$IC_{TE} = \sum X_n^x (1-R) \quad (1)$$

де IC_{TE} – міжнародна конкурентоспроможність національної системи вищої освіти; X_n – показники міжнародної конкурентоспроможності національної системи вищої освіти, n – кількість показників, $n=1,2,3,\dots$; R – індекс макроекономічної стабільності ($R=const$).

Результати розрахунку міжнародної конкурентоспроможності національних систем вищої освіти за деякими країнами світу представлені на рис. 1.

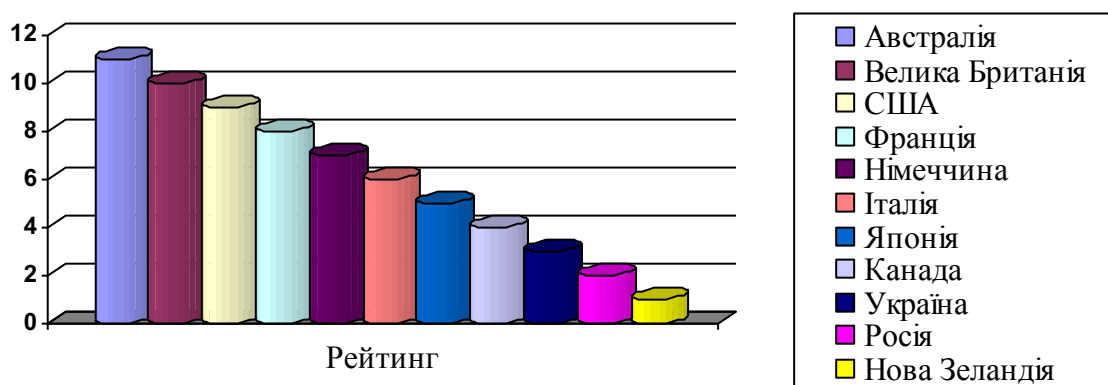

Рис. 1. Результати розрахунку міжнародної конкурентоспроможності національних систем вищої освіти

Запропонована методика оцінки міжнародної конкурентоспроможності національних систем вищої освіти несе в собі масштабну інформаційну базу для розробки державних програм розвитку освітньої сфери, маркетингових стратегій навчальних закладів. Вона несе в собі інформацію про основних конкурентів, про тенденції світового ринку, про внутрішні мотиви активізації міжнародної діяльності, про роль експорту вищої освіти в загальному економічному розвитку країни (табл. 3).

Таблиця 3

Результати розрахунку міжнародної конкурентоспроможності
національних систем вищої освіти за деякими країнами світу в 2007 р.

Показник	США	Велика Британія	Німеччина	Франція	Канада	Австралія	Японія	Італія	Нова Зеландія	Росія	Україна
Витрати на ВО у % від ВВП	0,029	0,013	0,011	0,013	0,027	0,016	0,015	0,009	0,015	0,008	0,005
Кількість студентів у % від чисельності населення	0,057	0,038	-	0,036	0,04	0,05	0,032	0,344	0,057	0,064	0,05
Кількість ВНЗ на 100000 населення, %	-0,367	-	0,42	0,26	-0,217	0,188	0,537	0,1	-	0,749	0,757
Частка іноземних студентів в загальній чисельності студентів, %	0,033	0,141	-	0,112	0,057	0,199	0,032	0,0242	0,171	0,008	0,011
Співвідношення експорту/імпорту послуг ВО, %	12,1	12,3	3,68	4,58	1,75	21,08	2,16	1,49	-	1,88	1,15
Чисельність зайнятого населення з ВО, у %	0,833	0,878	0,855	0,835	0,829	0,848	0,8	0,802	0,838	-	0,931
Зростання заробітної платні у працівників з ВО, %	1,72	1,57	1,62	1,5	1,4	1,31	-	1,55	1,21	-	1,13
Плата за навчання та проживання іноземним студентом, дол. США	-1,23	-1,35	-1,31	-1,3	-1,41	-1,35	-1,09	-1,34	-1,35	-1,64	-2,87
Рейтингування ВНЗ країни, у % від ТОП-500 в Шанхайському рейтингу	0,332	0,084	0,082	0,046	0,044	0,034	0,066	0,04	0,01	0,004	0
Кількість населення, млн. чол.	305,8	60,8	82,6	61,6	32,9	20,7	127,98	58,9	4,2	142,5	46,21
Міжнародна конкурентоспроможність	10,217	3,695	4,561	1,89	16,781	1,914	2,264	0,713	0,805	0,869	
Рейтинг	3	2	5	4	8	1	7	6	11	10	9

Розраховано автором за даними [2, 4-6]

Як бачимо, не дивлячись на лідерство на світовому ринку, за представленими розрахунками США займає 3 місце, а Австралія – перше. Австралія має найбільший коефіцієнт покриття імпорту експортом послуг вищої освіти (21,08), що і вивело її на лідируючі позиції. Цікавим є те, що серед представлених країн Україна займає 9 позицію, випереджаючи Нову Зеландію і Росію. Водночас, це не є показовим, адже за деякими показниками відсутня інформація по Росії та Новій Зеландії. Плата за навчання та проживання іноземним студентом значно перевищує національний ВВП на душу населення.

Крім того, відсутність українських вищих навчальних закладів у світовому Шанхайському рейтингу також не сприяє високому рівню міжнародної конкурентоспроможності вищої освіти України.

Проведене дослідження світового ринку вищої освіти дозволило нам виділити лідерів ринку та місце України на даному ринку (див. табл. 3). Разом із загальною оцінкою, вважаємо за необхідне показати результати конкурентного аналізу у формі багатокутника, що дозволяє наочно представити проблемні зони в українській вищій освіті (табл. 4, рис. 2). В таблиці 4 представлені бальні оцінки окремих складових конкурентного аналізу. Бальні оцінки отримані шляхом простого ранжування результатів за 11-бальною шкалою. Така шкала відповідає кількості аналізованих суб'єктів і розподіляється наступним чином: 11 балів отримує та країна, яка має найбільший результат за окремим показником, 1 бал отримує та країна, яка має найменший результат за відповідним показником. Переведення значень показників конкурентоспроможності в бали допомагає графічно представити результати аналізу.

Таблиця 4

Матриця результатів конкурентного аналізу деяких суб'єктів світового ринку вищої освіти

Показник	США	Велика Британія	Німеччина	Франція	Канада	Австралія	Японія	Італія	Нова Зеландія	Росія	Україна
Витрати на ВО у % від ВВП	11	7	6	7	10	9	8	5	8	4	3
Кількість студентів у % від чисельності населення	10	6	1	5	7	8	3	4	10	11	9
Кількість ВНЗ на 100000 населення, %	1	1	8	7	1	6	9	5	1	10	11
Частка іноземних студентів в загальній чисельності студентів, %	6	9	1	8	7	11	5	4	10	2	3
Співвідношення експорту/імпорту послуг ВО, %	9	10	7	8	4	11	6	3	1	5	2
Чисельність зайнятого населення з ВО, у %	5	10	9	6	4	8	2	3	7	1	11
Зростання заробітної платні у працівників з ВО, %	11	9	10	7	6	5	1	8	4	1	3
Плата за навчання та проживання іноземним студентом, дол. США	10	6	8	9	5	6	11	7	6	4	3

Рейтингування ВНЗ країни, у % від ТОП-500 в Шанхайському рейтингу	11	10	9	7	6	4	8	5	3	2	1
---	----	----	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Розраховано автором за даними [2, 4-6]

Як видно з таблиці, Україна за двома показниками займає перше місце – кількість ВНЗ на 100 тис. населення відповідає демографічним особливостям країни, а чисельність зайнятих з вищою освітою найбільша серед аналізованих країн. Водночас, за такими важливими показниками як співвідношення між експортом та імпортом послуг вищої освіти та присутністю українських ВНЗ в міжнародному рейтингу Україна займає останні місця. Разом з тим, найближчий сусід України та основний конкурент для її системи вищої освіти – Росія – випереджає нашу державу за даними показниками.

США знов таки підтверджує звання лідеру світового ринку послуг вищої освіти. Водночас, Велика Британія та Німеччина значно програють США і знаходяться приблизно в однаковому стані з Австралією та Японією, що говорить про зростання ролі даних країн на світовому ринку.

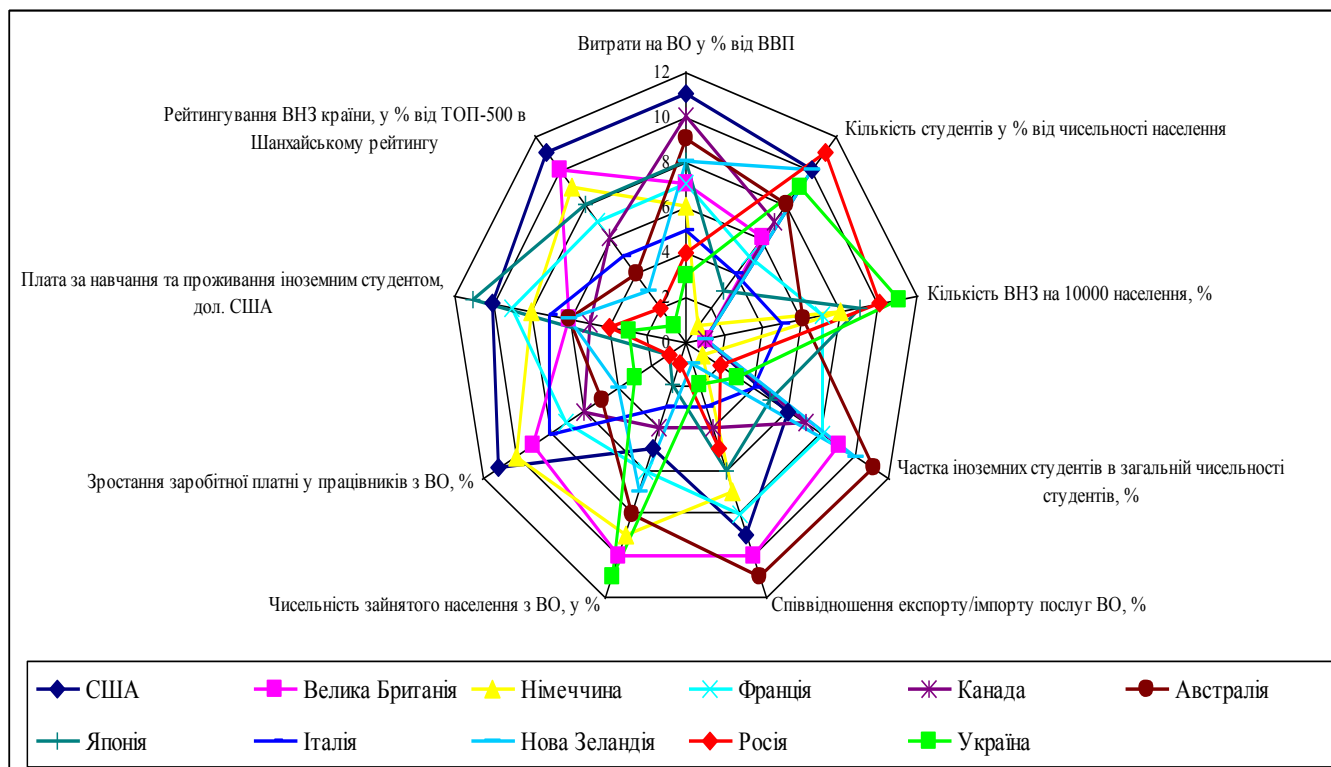

Рис. 2. Багатокутник міжнародної конкурентоспроможності систем вищої освіти деяких країн світу

Важливо розглянути внутрішні макроекономічні проблеми країни, які не сприяють підвищенню конкурентоспроможності її системи вищої освіти (табл.5).

Таблиця 5

Аналіз факторів внутрішнього макроекономічного середовища країн [6]

Фактор	США	Велика Британія	Німеччина	Франція	Канада	Австралія	Японія	Італія	Нова Зеландія	Росія	Україна
Політична нестабільність	4,3	10,6	6,6	1,7	4,7	4,0	16,0	2,6	4,4	1,7	16,5
Доступність кредитів	19,0	22,1	14,9	17,7	22,6	14,0	7,7	17,2	23,0	16,9	13,5
Корупція	2,7	0,3	0,1	1,2	0,0	0,1	0,2	4,6	0,0	19,0	10,3
Податкове регулювання	12,8	12,6	20,9	15,3	12,3	11,2	17,1	11,6	6,7	11,6	10,1
Державна нестабільність	1,1	0,6	0,6	0,5	0,1	1,2	9,0	0,8	0,2	1,4	9,8
Інфляція	7,9	1,7	0,9	2,3	1,2	2,9	0,9	1,1	3,0	8,7	8,4
Бюрократія	12,0	14,3	10,5	9,5	12,8	10,7	16,7	18,2	12,3	8,2	8,2
Обіг іноземної валюти	1,4	1,5	0,3	1,8	1,6	2,0	0,5	0,7	4,1	2,9	6,5
Податкові ставки	14,1	12,1	14,4	17,3	16,7	11,8	17,0	11,2	12,2	8,2	3,9
Обмеження трудових прав	3,9	5,5	19,6	23,4	13,3	15,8	8,1	11,1	8,1	1,4	3,4
Злочини, крадіжки	2,3	1,0	0,7	0,3	0,5	0,2	0,3	2,4	0,2	9,0	2,6
Бідність робочого класу	7,0	4,7	2,0	1,7	3,6	6,4	1,5	3,0	1,9	2,4	2,5
Освіта робочого класу	5,6	5,8	6,9	5,3	4,1	8,7	1,2	3,9	6,1	4,1	2,2
Суспільне здоров'я	2,2	0,3	0,0	0,3	0,6	0,5	0,3	0,5	0,0	0,9	1,2
Інфраструктура	3,5	6,7	1,6	1,7	6,0	10,5	3,6	11,0	18,0	3,6	1,0

З даного аналізу можна зробити висновок, що для України найбільшою проблемою є політична нестабільність в країні, для Росії – корупція, для США і Великої Британії – фінансові аспекти діяльності тощо. Даний аналіз дозволяє сформувати уявлення про основні слабкі сторони державної політики конкурентів.

Разом із притаманними даній методиці недоліками, вона є ефективним інструментом аналізу результатів міжнародної активності вищих навчальних закладів країн світу.

Для аналізу як окремих суб'єктів, так і в цілому національної системи вищої освіти необхідно використовувати сучасні інструменти маркетингу. Деякі з них ми вже показали, а саме конкурентний аналіз. Разом з ним доцільно використовувати такі стратегічні інструменти аналізу як SWOT-аналіз, PEST-аналіз, кваліметрія. Дані інструменти дають можливість формалізувати наявні проблеми вищої освіти та можливості, які відкриває світовий ринок для ефективного розвитку цієї системи.

Створення сучасного механізму оцінки світового ринку послуг вищої освіти, заснованого на достовірних і порівнюваних даних про досягнуті освітні результати, ступінь їх відповідності світовому соціально-економічному розвитку та особистісним сподіванням є тим центральним елементом, який і забезпечить фундаментальні основи створення нової економіки, заснованої на знаннях.

Література

1. Глубинцев В.О., Данцев А.А., Любченко В.С. Философия науки. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – с.473
2. Education at a Glance 2009 [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.oecd.org/dataoecd/32/34/43541373.pdf
3. Garam, I. Advanced and unusual. Finland as seen by international students and trainees. Centre for Interantional Mobility CIMO, 2003 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cimo.fi>
4. GLOBAL EDUCATION DIGEST. Comparing Education Statistics Across the World, 2008 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uis.unesco.org>
5. Global Education Initiative [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.weforum.org

6. The Global Competitiveness Report 2009–2010. - World Economic Forum, 2009. [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.weforum.org